

Галушак В.В.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін
*Чортківського навчально-наукового інституту підприємництва і бізнесу
Тернопільського національного економічного університету*

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

На сьогодні екологічне страхування є ефективним механізмом економічного стимулювання і фінансового забезпечення екологічно стійкого соціально-економічного розвитку, виконуючи функції управління екологічним ризиком і компенсації економічного збитку, що завдаються аварійним забрудненням навколишнього середовища. Винуватці заподіяного економічного збитку, як правило, ніякої відповідальності за нього не несуть, не дивлячись на те, що вимоги компенсації збитку сформульовані в законодавстві. Відбувається це не тільки через появу підприємницької домінанти у виробничій діяльності, а й тому, що не створені умови і не запропоновано засоби економічної зацікавленості у зменшенні завданої навколишньому середовищу шкоди.

А відсутність жорсткої установки на компенсацію економічних збитків від забруднення навколишнього середовища створює ілюзію у потенційних інвесторів, ніби гроші потрібно вкладати лише у розвиток виробництва. В свою чергу, західних вкладників насторожує невизначеність відповідальності за порушення природоохоронного законодавства, а вітчизняних інвесторів ця невизначеність розхолоджує, тобто, коли виникає необхідність виплати, то платити, найчастіше, за шкоду нічим. Коштів на запобігання забруднення навколишнього середовища, ліквідацію та компенсацію його негативних наслідків немає ні у держави, ні у підприємств – джерел забруднення. На запитання, що виникає в такій ситуації: де взяти кошти, відповідь може бути знайдена лише у сутності страхування [5].

Саме тому необхідність створення інституту екологічного страхування обумовлена, по-перше, найгострішою потребою пошуку нових джерел

фінансування природоохоронних заходів по-друге, вимогою ідентифікації, розмежування відповідальності за економічні збитки між суб'єктами, які заподіяли шкоду і, відповідно, персоніфікації відшкодування збитків постраждалим; по-третє, можливістю методологічного та методичного забезпечення створення інструментів економічної мотивації зниження негативного впливу на навколишнє середовище [10, с. 19].

Зазначимо, що екологічне страхування – це страхування цивільної відповідальності підприємств, діяльність яких є джерелом екологічного ризику. У свою чергу, екологічний ризик є кількісною характеристикою екологічної небезпеки, що враховує наслідки завданого збитку реципієнтам.

Відтак, екологічне страхування, як і будь-який вид страхування, поширюється тільки на випадкові події, ризик здійснення яких характеризує їх небезпеку. Варто зазначити, що класичною характеристикою страхування є використання добре відомого ефекту розосередження ризику в часі й просторі. Так, страхувальник, сплачуючи страхові внески, перекладає гарантію відшкодування збитків третім особам на страховика. При цьому збитки, що відшкодовуються, набагато більші за внески страхувальника. А інтерес страховика полягає в тому, що його доходи пов'язані зі страховими подіями, які носять ймовірнісний характер і, як правило, вони не відбуваються одночасно та в одному й тому самому місці.

В екологічному страхуванні персоніфікується причина шкоди і реципієнт, чого не можна знайти в жодному іншому економічному інструменті управління природокористуванням й охороною навколишнього середовища. Тому в екологічному страхуванні дуже важливо визначити (рис.1):

-
- екологічну небезпеку об'єкта;
 - ризик реалізації цієї небезпеки (екологічний ризик);
 - величину економічного збитку, який може бути заподіяно суб'єктам при реалізації екологічної небезпеки.

Рис. 1. Основні параметричні характеристики екологічного страхування

На основі цих параметричних характеристик екологічного страхування можна обчислити величину тарифних ставок і встановити обсяги страхових внесків за кожним об'єктом.

Але головною інституційною складовою екологічного страхування є все ж таки правове забезпечення функціонування цього еколого-економічного механізму. Відтак, Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» у статті 49 було, зокрема, передбачено, що в Україні здійснюється добровільне й обов'язкове державне та інші види страхування громадян та їхнього майна, майна і доходів підприємств, установ і організацій на випадок шкоди, заподіяної внаслідок забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів [1]. Для потреб екологічного страхування вказаним Законом, а також Законом України «Про екологічний аудит» від 24.06.2004 № 1862-IV передбачено проведення екологічного аудиту та врахування його висновків у процесі здійснення екологічного страхування [2].

У Розділі 3 «Стратегічні цілі і завдання» основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 року, затверджених Законом від 21.12.2010 № 2818-VI, одним із завдань цілі 3 «Досягнення безпечного для здоров'я людини стану навколишнього природного середовища» визначено розвиток нормативно-правової бази з екологічного страхування, що ґрунтується на визначенні питань щодо шкоди, яка може бути заподіяна здоров'ю населення. Крім того, у Розділі 4 цього ж документу «Інструменти реалізації державної екологічної політики» одним з основних таких інструментів визначено екологічне страхування [3]. На жаль, до цього часу органами державної влади так і не ухвалено жодного спеціального нормативно-правового акта з цих питань.

Залишається подолати останній етап у розвитку інституту екологічного страхування – прийняти Закон «Про екологічне страхування» з пакетом нормативно-методичних документів, що складається з методики розрахунку

економічного збитку від аварійного забруднення навколишнього середовища, методики оцінки екологічної небезпеки підприємств і організацій, які заподіяли економічний збиток в результаті аварійного забруднення навколишнього середовища, методики розрахунку тарифних ставок щодо екологічного страхування, а також з інструкцій та положень щодо формування фондів екологічного страхування на державному та регіональних рівнях [4].

Необхідно відзначити, що страхування як економічна категорія являє собою систему економічних відносин, які включають сукупність форм й методів формування цільових грошових фондів та їх використання для відшкодування збитків, зумовлених різними непередбачуваними несприятливими явищами.

Відтак, під екологічним страхуванням розуміємо страхування відповідальності підприємств – джерел підвищеної екологічної небезпеки за заподіяні збитки фізичним та юридичним особам (третім особам) в результаті аварійного забруднення навколишнього середовища [5].

Саме екологічне страхування дозволяє вирішити дві важливі проблеми - забезпечити часткову компенсацію збитків від аварійного забруднення навколишнього середовища і створити додаткові джерела фінансування природоохоронних заходів, залучаючи кошти комерційних структур [6, с. 77].

Протягом тривалого часу в нашій країні при компенсації шкоди, заподіяної стихійними лихами, техногенними аваріями і катастрофами, домінували загальнодержавні резервні фонди різного призначення. Крім цих фондів для компенсації збитків використовувалися централізовані фінансові резервні фонди галузевих міністерств і відомств, а також децентралізовані резервні фонди підприємств. Однак, в сучасних умовах держава вже не може забезпечити повного відшкодування можливих збитків, що заподіюються в результаті аварійного забруднення довкілля. У зв'язку з цим важливо знайти інші джерела покриття збитків, одним з яких є екологічне страхування. Воно дозволяє розподілити можливі збитки серед групи юридичних осіб, що піддаються однотипному ризику. Екологічне страхування цілком відповідає

ринковим відносинам, будучи різновидом підприємницької діяльності в сфері екології. При цьому воно залучає кошти комерційних структур для фінансування превентивних природоохоронних заходів.

Дослідження показують, що із введенням системи екологічного страхування може бути компенсовано постраждалим юридичним і фізичним особам до 40% заподіяних збитків при збереженні досить високої фінансової стійкості страхових компаній.

Відповідно, екологічне страхування виконує такі функції [6, с. 79]:

- ✓ зменшення витрат підприємств з виплати компенсацій постраждалим внаслідок аварійного забруднення навколишнього середовища та надання правового захисту страхувальникам шляхом участі в розгляді позовів у судових інстанціях;
- ✓ забезпечення гарантій постраждалим третім особам в отриманні належних їм сум відшкодування за завдані збитки незалежно від фінансового становища суб'єкта, який заподіяв шкоду;
- ✓ здійснення страховими компаніями контролю за проведенням підприємствами заходів щодо забезпечення екологічної безпеки. Такий контроль здійснюється на різних етапах проходження договору страхування. При укладанні договору страхування страхова компанія аналізує діяльність підприємства, бере участь в екологічному аудиті об'єкта. Відтак за результатами перевірки приймається рішення про доцільність укладення договору страхування. У процесі дії договору страховиком оцінюється поточна діяльність підприємства з точки зору забезпечення екологічної безпеки, здійснюється контроль за проведенням превентивних природоохоронних заходів. При настанні страхового випадку розглядаються причини виникнення екологічної аварії, ступінь провини підприємства, вирішується питання про пред'явлення зустрічного позову страхувальнику;
- ✓ фінансування заходів щодо забезпечення екологічної безпеки. Таке фінансування може здійснюватися і шляхом відрахування страховими компаніями частини зібраних страхових внесків на превентивні заходи, і за

рахунок прибутку страховиків. Крім того, засоби створюваних страхових резервів можуть бути використані для кредитування природоохоронних заходів.

Об'єктом екологічного страхування є ризик цивільної відповідальності, який виражається в пред'явленні страхувальникові майнових претензій фізичними і юридичними особами відповідно до норм цивільного законодавства про відшкодування збитку [5].

Підставою для застосування екологічного страхування є наявність ризику аварійного, тобто, випадкового забруднення навколишнього середовища. Трактують поняття ризику в зарубіжних і вітчизняних літературних джерелах різноманітно, проте можна виділити два основних напрями: перший пов'язаний з поняттям ризику як ймовірності виникнення певних подій, другий з визначенням його у вигляді можливих втрат. На нашу думку, ризик аварійного забруднення довкілля можна визначити як двовимірну величину, що включає як ймовірність виникнення екологічної аварії, так і пов'язані з нею збитки.

Необхідно зазначити, що характерними особливостями екологічного страхування в порівнянні з іншими видами страхової діяльності є (рис.2):

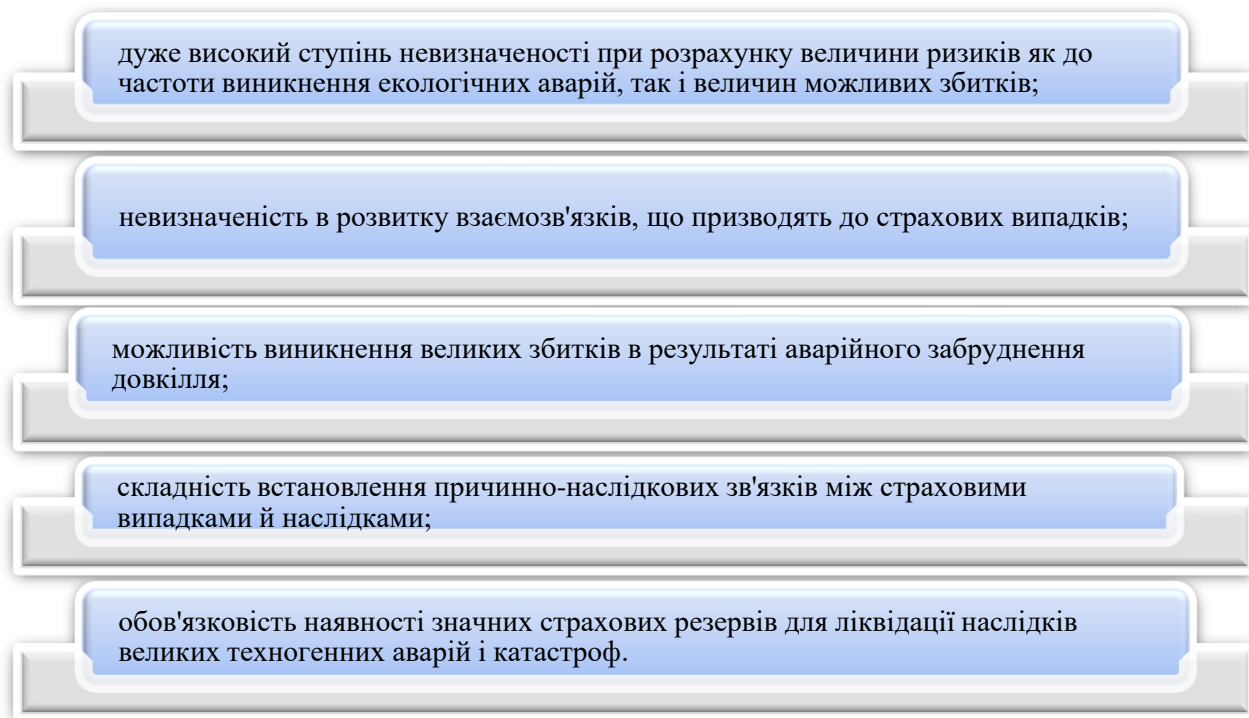

Рис. 2. Особливості екологічного страхування

Слід зазначити, що при проведенні екологічного страхування страхувальники та страховики зацікавлені в зниженні ризику аварійного забруднення навколишнього середовища. Зацікавленість страхувальників пояснюється тим, що розміри тарифних ставок диференціюються залежно від ступеня екологічної небезпеки підприємства і здійснення ним природоохоронних заходів. Що ж стосується страховиків, то величина їх прибутку безпосередньо залежить від кількості аварій та тяжкості їх наслідків. Саме тому страхові компанії здійснюють безперешкодне фінансування превентивних природоохоронних заходів.

Резерв попереджувальних природоохоронних заходів формується шляхом відрахування від страхової бруто-премії, що надійшла за договорами страхування в звітному періоді. За рахунок коштів резерву запобіжних заходів можуть фінансуватися такі напрями [10, с. 20]:

- ✓ участь у фінансуванні заходів, що сприяють зниженню екологічної небезпеки функціонування страхувальника і стимулювання його до цього;
- ✓ участь у фінансуванні будівництва (включаючи проектування) та реконструкції випробувальних лабораторій і полігонів;
- ✓ участь у фінансуванні будівництва та реконструкції діагностичних станцій;
- ✓ участь у фінансуванні придбання і ремонту засобів зв'язку, обладнання, інвентарю понад обсяги, що підлягають фінансуванню в установленому порядку для попередження аварійного забруднення довкілля;
- ✓ участь у фінансуванні проведення протипаводкових та протиселевих заходів;
- ✓ участь у фінансуванні заходів щодо вдосконалення обладнання очисних споруд, фільтрів на підприємствах з шкідливими викидами, інших природоохоронних об'єктів.

Страховим випадком при страхуванні ризику забруднення навколишнього середовища є екологічна аварія. При проведенні екологічного страхування не відносяться до страхових випадків такі:

- ✓ пов'язані з постійним або систематичним надходженням шкідливих

речовин в навколишнє середовище;

- ✓ сталися внаслідок навмисних дій (бездіяльності) страхувальника;
- ✓ прямо або побічно пов'язані з проведенням військових дій, страйків й іншими форс-мажорними обставинами [5].

Важливе значення при здійсненні екологічного страхування має проблема оцінки збитків, заподіяних внаслідок забруднення довкілля. В результаті забруднення навколишнього середовища може бути заподіяно шкоду здоров'ю населення, об'єктам житлово-комунального господарства, основним фондам промисловості, сільськогосподарським угіддям, лісовому та риболовному господарствам, рекреаційним ресурсам.

Страхове відшкодування виплачується в розмірах, передбачених чинним законодавством і може включати в себе [7]:

- ✓ збитки, пов'язані із заподіянням шкоди здоров'ю людей (витрати на лікування, придбання ліків, реабілітацію хворих, втрати заробітної плати у зв'язку з різницею між щомісячним систематичним доходом і допомогою по тимчасовій непрацездатності, втрачена зарплата в зв'язку з втратою працездатності, упущена вигода членів сім'ї й ін.);
- ✓ компенсацію збитку, викликаного пошкодженням або загибеллю майна;
- ✓ неотриманий дохід у зв'язку з неможливістю здійснення на забрудненій території виробничої або іншої діяльності;
- ✓ суму збитків у зв'язку з погіршенням умов життя;
- ✓ витрати по очищенню забрудненої території та приведення її у стан, що відповідає нормативам;
- ✓ витрати, необхідні для порятунку життя і майна осіб, яким в результаті страхового випадку заподіяно шкоду, або по зменшенню збитку, заподіяного страховим випадком;
- ✓ витрати, пов'язані з попереднім розслідуванням, проведенням судових процесів і врегулюванням претензій, пред'явлених страхувальнику.

У той же час страхові компанії, як правило, не відшкодовують такі види збитків:

- ✓ пов'язані з генетичними наслідками забруднення навколишнього середовища та завдані майну страхувальника, якщо інше не передбачено в договорі страхування;
- ✓ пов'язані з причинами, про які страхувальнику було відомо до початку дії або в період дії договору страхування;
- ✓ штрафи і платежі за забруднення довкілля [5].

Розрахунок величини збитків від аварійного забруднення навколишнього середовища слід здійснювати з урахуванням існуючих нормативних методик.

Зазначимо, що істотне значення при проведенні екологічного страхування має питання про те, на який термін після настання страхової події поширюється відповідальність страховика. Практика показує, що в деяких випадках наслідки екологічних аварій можуть проявлятися через тривалий період часу, або в подальшому можуть бути виявлені нові обставини, які значно збільшують напочатку розраховані суми. Тому в даний час орієнтуються на загальний строк позовної давності за цивільним законодавством, який становить три роки.

Також існують дві форми здійснення екологічного страхування - добровільна і обов'язкова. Добровільне екологічне страхування виникає на основі добровільного договору, що укладається між страховиком і підприємством - страхувальником. При цьому порядок і умови страхування визначаються страховою компанією самостійно. Слід відзначити, що в разі добровільного екологічного страхування відсутні будь-які обмеження щодо страхових сум і ставок страхових внесків. Тому повинна дотримуватися єдина умова: чим вище ризик аварійного забруднення, тим вище ставки страхових внесків. Відтак, страхові внески сплачуються за рахунок прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства – страхувальника [8, с. 156].

Система обов'язкового екологічного страхування є більш жорсткою, ніж добровільного. Обов'язкове страхування здійснюється в силу закону, що визначає умови і порядок проведення даного виду страхування. Необхідною умовою є наявність затвердженого на регіональному рівні переліку екологічно небезпечних підприємств, що підлягають страхуванню ризику забруднення

довкілля. При даній формі здійснення страхування нормуються розміри страхових сум і ставок страхових внесків. При цьому передбачається включення страхових внесків в собівартість продукції (робіт, послуг) страхувальника, що буде сприяти підвищенню зацікавленості підприємств в проведенні екологічного страхування [9, с. 228].

Слід зазначити, що обов'язкове екологічне страхування є більш ефективним, ніж добровільне, тому що в даному випадку страхуванням охоплюються всі потенційно небезпечні об'єкти, внаслідок чого підвищуються шанси постраждалих отримати належну їм компенсацію за заподіяну шкоду в результаті забруднення навколишнього середовища. Однак, в даний час найбільш прийнятною є добровільна форма проведення екологічного страхування. Це можна пояснити такими причинами (рис. 3):

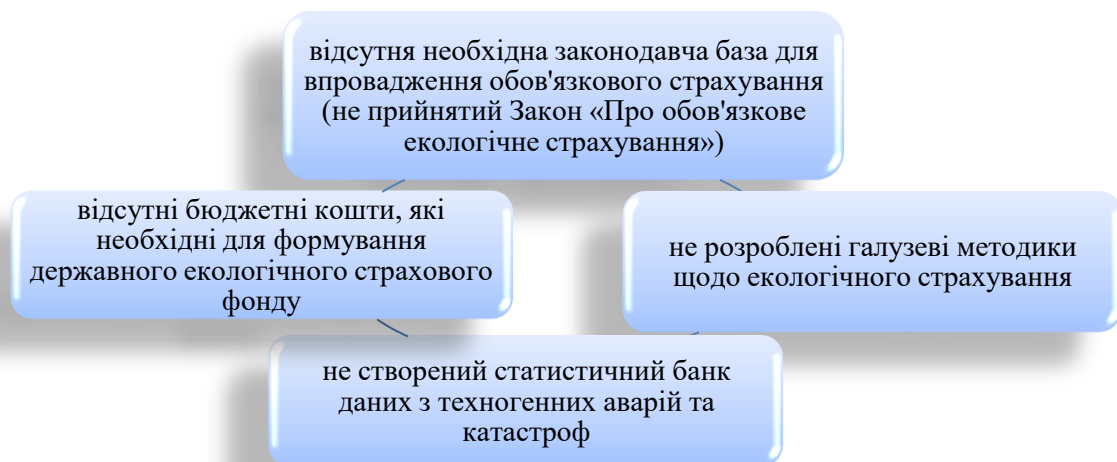

Рис. 3. Основні причини використання добровільної форми екологічного страхування

Також слід зазначити, що одночасно може відбуватися багато страхових подій з важкими екологічними наслідками, які, відповідно, істотно знижують фінансову базу страхових компаній, а в деяких випадках призводять до їхнього повного банкрутства. Саме тому для вирішення цієї проблеми необхідна організація гнучкої системи перестраховування. Адже перестраховування є тією системою економічних відносин, в процесі яких страховик, приймаючи на страхування ризики, частину відповідальності за ними (з урахуванням своїх фінансових можливостей) передає на узгоджених умовах іншим страховикам з

метою створення збалансованого портфеля договорів страхування, забезпечення фінансової стійкості та рентабельності страхових операцій. Але крім створення ефективної вітчизняної системи перестраховування, очевидні потреби в організації взаємин з великими закордонними перестраховиками екологічних ризиків. Це, в свою чергу, забезпечить вітчизняним страховим компаніям не тільки вихід на міжнародний ринок страхування з валютним покриттям, а й об'єктивну статистику і тарифи.

Отже, екологічне страхування створює взаємну економічну зацікавленість страхувальників і страховиків у зниженні ризику аварійного забруднення навколишнього природного середовища. У страховика це – прибуток, у страхувальника – можливість компенсувати збитки постраждалим і запобігти аварії. Саме тому страхувальник економічно зацікавлений у зниженні ризику забруднення довкілля, адже із зменшенням ймовірності аварій знижуються і ставки страхових внесків.

Література

1. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 03.03.2018р. [№ 2380-VIII](#) / Верховна Рада України. 2018. № 19. Ст.181.
2. Про екологічний аудит : Закон України від 16.10.2012р. N 5456-VI ([5456-17](#)) / Верховна Рада України. 2013. № 46. Ст.640.
3. Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року: затверджені Законом України від 21 грудня 2010 року № 2818-VI // ВВР України. 2011. № 26. Ст. 218.
4. Проект Закону України «Про екологічне страхування» / URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0> (дата звернення 26.03.2019).
5. Базилевич В. Д. Страхова справа. URL: <http://www.books.efaculty.kiev.ua/str/1/5/5> (дата звернення 27.03.2019).
6. Грановська Л., Сербіна А. Екологічне страхування в Україні: основні проблеми та шляхи його становлення. *Юридична Україна*. 2014. № 3. С.77-81.

7. Семиволос П. В. За шкоду довкіллю – до відповідальності. URL: <http://www.dt.ua/3000/3100/31635/-35k> (дата звернення 28.03.2019).
8. Стеценко В. Ю. Добровільне екологічне страхування як об'єкт правового регулювання. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 3. С.156-200.
9. Пашнєва В. А. Обов'язкове екологічне страхування: проблеми сучасного законодавства. *Європейські перспективи*. 2012. № 2. С. 228-231.
10. Рогач С. М. Екологічне страхування як інституційна форма економічних відносин. *Європейські перспективи*. 2014. № 5. С. 18-23.